

Национален археологически институт с музей

Българска академия на науките

Николай Руменов Русев

**Амфори от диоцеза Тракия: IV – първа
половина на VII в.**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за придобиване на научна и образователна
степен „доктор” в направление 2. 2 История и археология

Научен ръководител:
доц. д-р Гергана Кабакчиева

Рецензенти:
Проф. д.и.н. Тотко Стоянов
Доц. д-р. Георги Кузманов

София 2017

Дисертацията е обсъдена и предложена за защита на редовно заседание на Секцията за антична археология към НАИМ – БАН на 18. 04. 2017 г.

Дисертацията се състои от текст и илюстративна част. Текстът съдържа три основни раздела, заключение, използвана литература и каталог. Илюстративната част включва табла, карти, приложения, образи и таблици

Екземпляр от дисертацията е депозиран в Библиотеката на НАИМ при БАН, ул. „Г.С. Раковски” 149.

Защитата ще се състои на 30 август 2017 г. от 11 часа в Заседателната зала на НАИМ при БАН, гр. София, пл. „Атанас Буров” № 1 (срещу Президентството), пред научно жури в състав:

проф. д.и.н. Тотко Стоянов
доц. д-р Георги Кузманов доц.
д-р Сергей Торбатов доц. д-р
Гергана Кабакчиева
доц. д-р Павлина Владкова

Резервни членове на научното жури:

проф. д.и.н. Венцислав Динчев доц.
д-р Илиян Боянов

Увод

През последните години е натрупано голямо количество амфорна тара, но все още няма обобщаващо изследване в България върху този тип керамика от късната античност, което да допълни двете публикации на Г. Кузманов от 1973 и 1985 година. Липсата на подобно изследване след дисертацията на Г. Кузманов поражда появата на нов труд, съобразен с множеството новооткрити находки и тенденции при работата с амфорната тара.

Хронологичен обхват

Хронологически настоящият труд обхваща периода от IV – първата половина на VII век въз основа реформите, свързани с управлението на император Диоклетиан (284-305 г.) и началото на VII в. като долна и горна хронологическа граница на късната античност.

Териториален обхват

Териториалният обхват на дисертацията е ограничен в рамките на провинциите в диоцеза Тракия, намиращи се на територията на Република България: на север – по границата на река Дунав: на изток – Черно море, на юг – сегашните граници на България и на запад – границата по р. Вит.

Границата на провинция Скития с Втора Мизия минавала източно от Дуросторум и достигала Черно море някъде между Дионисополис и Одесос.

Провинция Втора Мизия заемала приблизително района между р. Вит и р. Дунав – западните части на Добруджа – Стара планина. Границата с провинция Скития вероятно е преминавала източно от Дуросторум и някъде около Одесос е достигала до Черно море.

Провинция Хемимонт е разположена на юг от Долна Мизия. Границата ѝ с Тракия минавала западно от р. Тунджа.

Провинция Родопа обхващала територията на Родопите, долното течение на р. Марица и р. Места.

Цел, задачи и методи

Основните цели на настоящата работа са няколко. На първо място – да бъде събрана публикуваната и непубликувана амфорна тара от различните селищата и крепости в диоцеза Тракия за изграждането на стройна систематизация и типология. Друга основна цел на дисертацията е изясняването на търговските контантки на диоцеза Тракия със съседните земи и района на Средиземноморието.

Разделението на типовете е на териториален принцип, който съвпада с евентуалните производствени центрове. Обособени са няколко такива групи: истро-понтийска, западносредиземноморска, източносредиземноморска, северноафриканска и локална

(местно произведени амфори). След тях е поставена една група наречена „разни“. Специално внимание е отделено печатите, дипинтите, графитите и капациите за амфори.

За справянето с поставените цели и задачи на дисертацията са приложени следните методи: използвани са аналитичното изследване на морфологичните и технологични белези на амфорите и широко разпространеният формално-типологичен метод. За изясняване на търговските и икономически контакти е използван историко-интерпретационният подход. При направата на типологията водещи са типологичните белези на амфорите.

I. СЪСТОЯНИЕ НА ПРОУЧВАНИЯТА ЗА АМФОРНАТА ТАРА ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ В ДИОЦЕЗА ТРАКИЯ

Прегледът на литературата представя развитието на амфорната тара в различни райони, чиито изследвания са в различен етап на развитие. Изследванията, посветени на амфорите в световен мащаб се появяват още през XIX век. Към средата на XX век вече има систематизирани проучвания от подводни археологически проучвания. В периода след Втората световна война се наблюдава спад в проучванията. Периодът около 70-те години на XX век обединява няколко съществени изследвания.

Въпреки натрупаните напоследък значителни данни за амфорите от периода (IV-VII век), тяхното изследване в българската литература е все още в начален етап на развитие. За пръв път публикации и анализ на амфори, включващи и такива от периода IV-VII век, прави Й. Чангова. На Г. Кузманов е дело първото специализирано проучване, посветено на амфорния материал през късната античност. Вторият и основен период, свързан с историографията на амфорната тара в България, обхваща 80-те и 90-те години на XX век. В многозначителното изследване на Г. Кузманов от 1985 г. вече са включени множество находки, произхождащи от комплекси със сигурни стратиграфски данни в диоцезите Тракия и Дакия. Поставени са основните проблеми в развитието на късноантичните амфори. На базата на наличния материал, авторът умело предполага производството на някои типове в Истро-понтийската зона. Третият период обхваща началните години на XXI век, включително до днес. В него все по-ясно се долавя допълването на вече разработени типологии. Свикват се все повече конференции посветени на амфорната тара, където се дискутира и материалът от късната античност (IV-VII в.). Значително повече внимание се отделя на развитието на отделните типове, вземайки предвид терминологията LR (Late Roman). Все по-отчетливо започва да се търси производството на отделните типове и разпространението им. Разбира се „появяват“ се множество нови данни за амфорната тара от различни обекти. Не всички автори обаче спазват разработените типологии, а от своя страна номерират вече известните типове със свои номера, което води до допълнително объркване при работата с конкретния материал. Значително се увеличава броят на провежданите археологически проучвания, което довежда до натрупването на многоброен материал, позволяващ по прецизни датировки и анализи.

През този период излизат от печат няколко публикации на чуждестранни автори, касаещи амфорите от Нове и Никополис ад Иструм.

Изследванията от страна на румънските автори са на значително ниво. Още в средата на ХХ век, излизат резултатите от проучването на ранновизантийската керамика от Хистрия, където е отделено внимание на откритите амфори. През 80-те години на ХХ век значително място заемат няколко публикации на А. Опаиц. Той дава предварителни съобщения за амфорите от Добруджа, също изследва и амфорите от Егисус.

В гръцката литература се обръща много по-голямо внимание на материалите от класическата и елинистическа епоха, в сравнение с тези от късната античност. Разбира се, в страната работят множество чуждестранни школи, основно в големите центрове, чието дело са разкопките и публикациите на основни обекти, съдържащи и амфори от периода на късната античност. Така още през 50-те години на миналия век се появяват публикации върху резултатите от разкопките на Атинската Агора. В по-ново време се появяват изследванията на О. Карайоргу, Н. Пападимитриу, А. Янгаки и С. Деместиха, С. Дидиуми, Х. Диаманди и др. Значителен интерес представляват проучванията и последващите публикации за производството на амфорна тара на остров Кос от страна на Дидиуми и Диаманди.

В турската литература библиографията за амфорната тара през късната античност също заема значително място. Днешните турски земи са една особено важна територия, тъй като тук се намира някогашната столица на Византия – Константинопол. Керамиката от квартала Сарачхане в Истанбул, където сред другите материали присъстват и късноантичните амфори.

Проучванията по Черноморския басейн са значителни и качествени. През 1960 година излиза от печат едно от най-важните изследвания в световен мащаб, посветено на амфорната тара – това на И. Зеест. Представените данни са много добре систематизирани, обнародвани са амфорни типове в широк хронологичен диапазон. Особено внимание заслужават редица публикации на А. Сазанов.

II. СИСТЕМАТИЗИРАНЕ И ТИПОЛОГИЯ НА АМФОРНАТА ТАРА В ДИОЦЕЗА ТРАКИЯ (IV – ПЪРВА ПОЛОВИНА НА VII ВЕК)

ИСТРО-ПОНТИЙСКИ АМФОРИ

Амфорите с истро-понтийски произход са втората по численост група след източносредиземноморските. Обособени са единадесет типа (от I до XI), по-голямата част от които се срещат в селищата разположени по черноморското крайбрежие и Долнодунавския лимес. Групата е важна, защото някои от типовете в нея до сега не са подлагани на обстоен анализ, друга част са определени за пръв път.

Tun I

Амфорите имат най-общо издължено конично или крушовидно тяло, добили след изпичането червен, тухленочервен или сиво-бежов цвят. Съдовете са покрити с

червеникава, в редки случаи до оранжева ангоба. Според вероятните производствени центрове могат да бъдат разделени няколко варианта, които носят съответни различия във формата. Освен в Анхиало и още няколко съда от Месамбрия и Созопол, типът е разпространен изключително в района на дн. Северна България.

От сигурно определените синопски големи и средно големи амфори, преобладават тези на юг от Стара планина (в провинция Хемимонт), което е обяснимо предвид близостта на Синопе с тази част от днешната българска територия. Публикуваните от Месамбрия амфори нямат стратиграфски данни. Същото важи и за непубликуваните от Созопол материали. Типът все още не е засвидетелстван на територията на същинската провинция Тракия.

Tun II

Големи конични амфори, стеснени в централната зона, добили след изпичането на розов, оранжев, тъмночервен или тъмнокафяв цвят. Освен шамот и пироксен, в глината е добавяно голямо количество слюда, която ясно личи по повърхността на съдовете и ситен пясък. Устието е триъгълно оформено, тялото стеснено в централната зона, покрито с хоризонтални бразди – при по-ранните примери добре оформени, при по-късните – небрежно нанесени. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 6,0-9,0 см; височина 70,0-90,0 см; диаметър на корпуса 20,0-30,0 см.

Зоната на разпространение на типа е изключително в района на понтийското крайбрежие. От българските земи амфорите са регистрирани само в понтийските центрове до кастела Акра и на юг – до Созопол и заемат 0,20 % от общото количество амфори.

Tun III

Амфорите са изработени от добре пречистена глина червено-кафява на цвят със слаб розов оттенък. Фуниевидно устие с няколко релефни линии под основата. Шията е цилиндрична, разширена към устието и тялото. Издължено тяло, набраздено с плитки ребра по цялата повърхност. Дъното е с масивен заоблен навън израстък, с или без релефни линии в основата.

Типът е слабо разпространен и заема 0,6 % от общия дял. В българските земи за сега е регистриран единствено в Одесос и Анхиало. Предполага се производство на територията на Одесос.

Общата датировка е поставена в границите на IV-V век като по-голяма част от находките могат да бъдат отнесени в IV век.

Tun IV

Амфори с издължено цилиндрично, в редки случаи конично тяло, добили след изпичането тъмен червено-кафяв или тухленочервен цвят. Като примес в глиненото тесто са добавяни кварцови частици, пясък, слюда и ситни камъчета. Устието е масивно, заоблено навън, слабо удебелено. Цилиндрична, набраздена шия. Дръжките са дъговидни, масивни,

канелирани. Тялото е дебелостенно, цилиндрично, по-рядко конично, покрито с плитки, широки бразди. Заоблено или конично дъно с масивен израстък в центъра. Тялото на някои екземпляри е покрито с дипинти или графити. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 8,0-12,0 см; височина 40,0-70,0 см; диаметър на корпуса 10,0-20,0 см.

На база технологичните данни могат да бъдат разделени три варианта на типа. Начинът на оформяне на устието позволява дефинирането на допълнителни варианти, но технологичните данни напълно се вписват в основния за типа вариант.

Типът е широко разпространен на територията на провинциите Втора Мизия и Малка Скития. Освен вече известните данни, амфорите са разпространени на територията на Марцианопол, Ковачевско кале, късноантичната крепост на нос св. Атанас (Бяла), Анхиало и крепостната стена на п-ов Урдовиза (Китен), като заемат 7,39 % от общото количество обработен материал. Предвид разпространението, няма спор, че типът е с истропонтийски произход. Макар и да се разпространява във вътрешността на провинциите, данните от Аугуста Траяна са незначителни, според нас дори отсъстват напълно, а в Ковачевско кале, типът заема едва (2,5 %) от амфорите.

Най-ранното засвидетелстване на типа е Ковачевско кале около втората четвърт на IV век. Най-ранната поява на класическия вариант на типа е в кастела Ятрус от първата половина на V век. Примерите от Абритус, открити в сграда 1 и помещения 8 и 17 на сграда 5, последната от която е намерена в подовото ниво. Амфорите от винарна 1 и две сгради от крепостта на нос св. Атанас (Бяла), както и находките от кула 2 на крепостната стена на пов Урдовиза, се отнасят към VI век. Откритите солидно количество амфори от Акра, край Черноморец са отнесени във втората половина на V до 90-те години на VI век на база нумизматичния материал. Значително малко са амфорите, които биха могли да се датират към началото на VII век. В Дичин, типът е най-широко застъпен в депозити от края на V век. Обнародваните от Кузманов данни също показват най-широко разпространение на типа в края на V – началото на VI век. Прави впечатление, че след началото на VI век, типът се регистрира само в няколко селища по крайбрежието на Черно море и то в незначителен процент.

Направеният кратък преглед показва, че най-широко разпространение, типът придобива към края на V, а в деградирал вид се среща до към началото на VII век.

Tun V

Малки яйцевидни амфори с червен или червено-кафяв цвят. В глината са добавяни кварцови частици, камъчета и ситен пясък. Масивно, заоблено устие. Широка набраздена шия. Грубо моделирани, дъговидни дръжки. Яйцевидно, дебелостенно тяло, покрито с плитки, широки бразди. Масивно, заоблено дъно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 6,0-9,0 см; височина 22,0-27,5 см; диаметър на корпуса 9,5-16,0 см.

Типът заема 1,79 % от амфорите и е регистриран основно в района на истропонтийската зона. Много слабо е разпространението му във вътрешността на

провинциите, което ясно говори за вторичното пренасяне на суровини в съдовете. Произходът на амфорите е несъмнено понтийски.

Единствените сигурно датирани находки за съжаление остават изнесените от Кузманов факти от края на VI – първата четвърт на VII век. Типът е произвеждан от втората половина на V до началото на VII век.

Tun VI

Малки конични амфори със сиво-жълт или червен цвят. При омесването на глиненото тесто са използвани кварцови частици и само в един пример – пясък. Съдовете са покрити с бяло-жълта ангоба. Заоблено, извито навън устие с деформиран отвор. Слабо разширяваща се към тялото шия. Малки дъговидни дръжки. Конично тяло, покрито с неравни плитки бразди. Заоблено дъно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 2,0-7,0 см; височина 21,0-28,0 см; диаметър на корпуса 6,5-13,0 см.

Типът е разпространен основно в истро-понтийската зона, заемайки дял от 1 %. Само един пример е от ранновизантийската крепост при Одръци. Датировката е от края на V – началото на VII век.

Tun VII

Конични амфори с нестандартна форма, добили след изпичането белезникав или бежов цвят. В тестото са добавяни кварцови частици и пясък. Съдовете имат покритие от сива ангоба. Широка, фуниевидна шия. Дъговидни, широко разперени дръжки. Конично тяло, покрито с широки бразди, концентрирани в горната половина или по цялата повърхност на съдовете. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 4,5-7,5 см; височина 30,0-37,0 см; диаметър на корпуса 10,0-14,0 см.

Освен вече известните находки, могат да бъдат добавени и нови от късноантичната крепост на нос св. Атанас (Бяла) и Анхило. Типът заема 0,4 % от общото количество. Датировката е от края на V – началото на VII век, като по-голямата част от материалите да се отнасят след средата на VI век.

Tun VIII Амфори с издължено конично тяло. Заоблено, удебелено, извито навън устие. Дъговидни дръжки. В глината са добавяни кварцови частици, пясък и камъчета, в редки случаи – слюда. Съдовете са покрити с плътна кафява до тъмна ангоба. Въпреки съвсем малките разлики при оформлението на устието, шията и горната част на тялото, типът не може да бъде разделен на отделни варианти. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 6-8,5 см; височина 28,5 см; диаметър на корпуса 13,0 см.

За сега типът беше известен единствено от подводни проучвания на територията на Калиакра. Регистрира се също на територията на Анхило, като заема незначителен дял сред амфорната тара – 1 %.

Tun IX

Малки амфори, добили след изпичането кафяв или бежов цвят. В тестото са добавени примеси от кварцови частици, камъчета и пясък. Съдовете са покрити с светлобежова или сива ангоба. Устието е слабо заоблено, изнесено навън с релефни линии в или под основата. Дъговидни, канелирани дръжки. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 8,0-11,5 см.

Намерените екземпляри са от сграда 3 от сектор „хотел“ на късноантичната крепост на нос св. Атанас и две ями от Анхиало.

Датировката може да бъде отнесена в VI век.

Tun X

Конични амфори с червеникаво-кафява структура. Примес от ситен кварц. Покритие от белезникава ангоба. Широко устие. Дръжки – дъговидни, канелирани. Дебелостенно конично тяло, покрито в средната зона с равни плитки бразди. Заоблено, масивно дъно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 9,0 см; височина 30,0 см; диаметър на корпуса 14,0 см.

Известни са само два примера. Единият от Одесос, без стратиграфски данни, вторият – от сграда в Дичин. Находките от Дичин са сигурно датирани в опожарен пласт на сграда от 476-480 год., което може да даде една датировка на разпространение от втората половина на V век. За съжаление не разполагаме с други стратиграфски данни за типа, което затруднява определянето на по-точна горна хронологическа граница, ако разбира се предположим, че амфората от Дичин ни дава долна такава.

Tun XI

Големи крушовидни амфори, добили след изпичането тъмнокафяв или в редки случаи, сив цвят. Глината е много груба, с примеси от кварцови частици, ситни или едри камъчета, непречистен пясък и слюда. Масивно устие с хоризонтално срязан или наклонен навътре ръб. Масивна шия, слабо разширяваща се към устието и тялото. Масивни, разперени дръжки с елипсовидно сечение или няколко остри канелюри. Тялото на някои амфори е подпечатано с кръстове с надписи или графити. Масивно, заоблено дъно понякога с груби релефни линии в основата. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 13,0-18,0 см; височина 80,0 см; диаметър на корпуса 65,0 см.

Типът е разпространен изключително на територията на България, само единични находки са известни от Румъния. Еволюцията на типа в късната античност показва сравнително голямо развитие във формата на съда.

Типът е разпространен от края на V до началото на VII век.

ЗАПАДНОСРЕДИЗЕМНОМОРСКИ АМФОРИ

Най-малобройната група. Определена е само част от горна половина на корпус. Макар и единствен за сега, примерът показва минималните търговски връзки със Западното Средиземноморие на част от българските земи, попадащи в територията на диоцеза Тракия през късната античност.

Tun XII

Амфорите са с цилиндрично тяло, удебелено устие с две масивни дръжки. Примеси от ситни кварцови частици. Покритие от матова, червеникава ангоба. Цилиндрично тяло, заоблено дъно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 13,0-14,5 см; височина 79,0 см; диаметър на корпуса 22,0 см.

От българските земи за сега е известен само един пример – 0,2 % от общото количество амфори. Устието от амфора е от Анхиало. То е открито заедно с вносна северноафриканска и малоазийска керамика, дъно от тип XIV в деструкции на сграда (складова постройка), сигурно датирана в края на IV – началото на V век.

ИЗТОЧНОСРЕДИЗЕМНОМОРСКИ АМФОРИ

Тази многочислена като материал група обхваща четиринадесет типа – от XIII до XXVI. Тук попадат двата най-многобройни типа XVI и XVII, като за последният хипотетично се предлага производство в днешните български земи на диоцеза Тракия. Някои амфори са представени са от единични примери, докато други съставляват важна част разпространението на тази географска група в диоцеза Тракия.

Tun XIII

Амфорите са крушовидни с червено-кафяв цвят. Като примес в глината са добавяни кварцови частици, пясък и пироксен. Устието е фуниевдино, стеснено с остър релефен пръстен. Шията – тясна, набраздена, разширяваща се към тялото. Тяло – крушовидно, издуто в центъра. Дъно на кухо столче с масивно умбо в центъра. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 6,0 -8,0 см; височина 55,0-60,0 см; диаметър на корпуса 18,0-29,0 см; диаметър на дъното 2,5-8,0 см.

В българските земи, типът отсъства в новоизградените през IV век селища. Регистрира се само в старите градски центрове от римската епоха, заемайки 3,4 % от общото количество. Единствените данни за присъствието на съдове в за сега известен център, построен през късната античност, са от Залдапа. Амфори са регистрирани още на територията на Марцианопол, Одесос, Дуросторум, Димум, Нове, Филипопол и Анхиало.

Тип XIII се появява в днешните български провинции през II, достигайки апогея си в средата/ края на III – самото начало на IV век. След началото на IV век се наблюдава рязко намаляване броя на амфорите, които към началото на V век са само единични примери. Липсата на стратиграфски или каквито и да било данни за някои от амфорите и

непрецизната обработка на керамичния материал от проучвателите правят много трудно разграничаването на амфори, характерни за римската епоха от тези в късната античност.

Цялостната датировка на типа може да бъде отнесена в рамките на II-IV век, като единични примери с множество белези на деградация се срещат и през V век.

Tun XIV

Високи цилиндрични амфори с червен цвят, покрити с белезникава до светложълта ангоба. Устието е масивно, заоблено навън, дръжки – Г-образни. Цилиндрично тяло, покрито с плитки, широки бразди. Дълго тясно краче. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 10,0 -12,0 см; височина 50,0-70,0 см; диаметър на корпуса 20,0-25,0 см.

Типът е известен още от I-II век. Амфорите се срещат и през IV век. Най-общата датировка е в границите на II-IV век.

Tun XV

Амфори с издължено цилиндрично тяло, добили след изпичането червен или блед бежово-кафяв цвят. Глината е мека, с примеси от бяла слюда, рядко червеникава желязна руда. Голямо издължено цилиндрично устие със заоблен ръб. Дъговидни дръжки с елипсовидно сечение. Издължено цилиндрично тяло, набраздено в долната половина с плитки широки бразди. Конично, издължено дъно. Два от съдовете имат дипинти MZ, вероятно показващи капацитета им – 47 sextarii. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 9,0 -12,5 см; височина 50,0-80,0 см; диаметър на корпуса 40,0-60,0 см.

В българските земи амфори са регистрирани на територията на Марцианопол, Одесос, Дуросторум, Абритус, Созопол и Анхиало.

С изключение на амфорите от Абритус, които са от сгради със сигурна датировка и фрагментите от Анхиало от края на IV – началото на V век, другите примери са без стратиграфски данни, което допълнително затруднява по-точното определяне хронологическите граници на типа. Цялостната датировка на тип XV може да бъде поставена в границите от края на III – първата половина на IV – VI век.

Tun XVI

Яйцевидни или леко цилиндрични амфори с белезникав, светлобежов, бежово-кафяв или розов цвят. Като примес в тестото са добавяни пясък, слюда, кварцови частици и каолин. При всички съдове тялото е покрито с равномерни, плитки, широки бразди. На база оформянето най-вече на устието, шията и тялото, типът може да бъде разделен на няколко варианта.

Амфорите са на второ място по разпространение след тези от тип XVIII с 13,6 %. Те намират разпространение в почти всички селищни структури от диоцеза Тракия. В някои райони, главно по Черноморското крайбрежие, заемат по-голямо процентно съдържание от тип XVII по дисертацията. При крепостната стена на п-ов Урдовиза заемат 32,2 %, в Анхиало – 19,43 %, в Одесос – 18,93 %. Подобна картина се наблюдава и в някои от

кастелите по Долнодунавския лимес. Така например от най-новите археологически проучвания в Сексагинта Приста, проведени през есента на 2015 година, типът е най-масово разпространен през периода от втората половина на IV – V век.

Датировката на тип XVI обхваща периода на цялата късна античност от IV до VII век. Най-ранната поява на типа (прототипове) се явяват примерите от Марцианопол, Одесос и Сексагинта Приста, датирани в началото на IV век. Няколко примера от Ковачевско кале и Анхиало от средата на IV век, показват междинната фаза на развитие между прототипа (вариант С) и началната фаза на развитие на типа. Най-широко разпространение амфорите имат в VI век. Наличието на различни начини на оформяне на съдовете и стремеж към еднакви технологични характеристики потвърждават наличието на известните многобройни центрове на производство. Картирането на находките от вариант I, показва, че производственият център при Бяла вероятно е снабдявал столиците на Втора Мизия – Марцианопол и най-вече на новосъздадената *Quaestera Exercitus* – Одесос.

Няколко амфори от Одесос и Коачевско кале предоставят сведения за връщането на някои варианти на типа от VI век към ранните прототипове края от IV век.

Две амфори от Крепостна стена на п-ов Урдовиза и Перперикон свидетелстват за развитието на тип XVI след края на VI век. По това време явно престават да функционират някои от основните производствени центрове на производство, което води до промяна на технологичните и типологически характеристики на типа. Така например двете представени в дисертацията амфори се отличават съществено от основните варианти. Съдът от Урдовиза е с кафява до светла ангоба, докато структурата на амфората от Перперикон е твърда, а самият съд – покрит с много остри релефни бразди по тялото. И при двете амфори дръжките са нестандартно оформени.

Тип XVII

Най-разпространеният тип амфори на територията на днешните български земи. Типът се среща във всяка една селищна структура на територията на диоцезите Тракия и Дакия, добивайки наименованието „гребенчати“ амфори.

Типът е разпространен в цялата територия на диоцеза Тракия, включително и съседните дн. Турция, Гърция и Румъния. Той заема 22,8 % от общото количество материал. В отделни обекти, обединявайки всички варианти, заема доста сериозна част от амфорната тара. В Залдапа, съставлява 47,9 %, в Дичин – 52 %, в Сексагинта Приста – 57,49 %, в Тримамииум – 56,75 %. Обработените в Никополис ад Иструм фрагменти от типа са 775 на брой, като най-вероятно авторът погрешно е включил в тях и амфори от типа Dressel 24.

Амфорите от вариант А се датират в края на III – началото на IV век. Вариант В има два етапа на развитие – IV – първа половина на V век и периода след това до началото на VII век. Примерите от вариант С се датират в V век. Датировката на вариант D може да бъде поставена в границите от IV до първата половина на V век. Съдовете от вариант Е са поставени в периода от края на V до началото на VII век. Варианти G и F са с датировка в края на V – началото на VI век. Интересните фрагменти от вариант I, които вероятно са

местно произведени за нуждите на новосъздадената в VI век с икономическа цел Quastura Exercitus, се датират именно през този период.

Tun XVIII

Яйцевидни, издължени амфори с тъмнокафява глина. Като примес в тестото е добавен пясък. Съдовете са покрити с плътна, тъмнокафява ангоба. Лентовидно устие, отделено от шията с релефна линия. Висока, тясна, цилиндрична, набраздена шия. Яйцевидно, издължено тяло, покрито с плитки широки бразди. Дълго, тясно дъно, завършващо с кухо краче. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 3,0 см; височина 22,0-29,0 см; диаметър на корпуса 8,0-12,0 см; диаметър на дъното 2,0-3,0 см.

От днешните български земи, за сега амфорите са регистрирани на територията на античния Одесос. Те са открити в късноримския некропол на града и съответстват на найкъсните примери от втората половина на IV век от Атинската Агора.

Tun XIX

Глина – светла, бежово-кафява. Примес – ситен пясък и слюда. Светлокафява ангоба. Устието е заоблено, стеснено. Набраздена шия, разширяваща се към тялото. Една S-видна дръжка, с елипсоидно сечение. Тяло – издължено, издуто в центъра, покрито с широки бразди. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 4,0 -4,4 см; височина 39,4 см; диаметър на корпуса 18,4-29,0 см.

Амфорите са регистрирани в Ковачевско кале, късноантичната крепост при нос св. Атанас, Бяла и Анхиало.

По-точната датировка на типа е затруднена. Амфората от Ковачевско кале е от затворен комплекс – жилище, за съжаление с най-обща датировка в периода V-VI век. Подобна е датировката и на другите представени в дисертацията примери. Датировката на тип XIX е в рамките на V-VI век

Tun XX

Съдовете са изработени от глина с тъмнокафяв цвят. Като примес в тестото са добавяни пясък и слюда. Последната е умишлено прибавяна при нанасянето на ангобата, полепнала по повърхността на много от амфорите. Ангобата е плътна, тъмнокафява. Устието е извито навън, удебелено, отделено от шията с релефна линия. Шия – цилиндрична, с или без бразди, разширяваща се към тялото. Малки, S-видни дръжки с елипсоидно напречно сечение или надлъжни канелюри. Дъното най-често е заоблено, завършващо с кухо столче. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 3,0-4,4 см; височина 29,0-58,0 см; диаметър на корпуса 8,0-12,0 см; диаметър на дъното 1,8-4,0 см.

Както показва картирането на находките, амфорите са разпространени основно в пристанищните центрове. Изключение правят няколко примера от Марцианопол. Найсилно застъпени са в района на Одесос и Анхиало и заемат 6,78 % от общото количество. Находките от Марцианопол и Анхиало могат да бъдат отнесени в периода V – началото на VI век. Само няколко примера от късноантичната крепост на нос св. Атанас, Бяла и

крепостната стена на п-ов Урдовиза, Китен могат да бъдат отнесени към втората половина на VI век.

Общата датировка е в границите на IV-VI век. Най-масовото разпространение е в границите на първа половина на V – началото на VI век. От непубликуваните примери, за сега не известни такива от края на VI – началото на VII век.

Tun XXI

Високи цилиндрично-конични съдове, добили след изпичането кафяв (тъмен или светъл) и сив цвят. Като примес в тестото са добавяни основно пясък, по-рядко слюда. Всички амфори са снабдени под устието грубо долепен релефен пояс. Общата цилиндрично-конична форма е спазена, но има съществени различия при оформянето на устието, което от своя страна води до изменения, основно в горната половина на съдовете, при някои и различия (предимно издължаване или закръгляне) в цялостната форма. Това спомага за разделянето на типа на няколко варианта. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 7,5-12,0 см; височина 76,0-80,0 см; диаметър на корпуса 23,0-27,0 см.

Включеният в дисертацията материал заема 6,4 % от общото количество амфори. В Марцианопол типът заема 4,68 %, в Залдапа е 3,35 %, в Анхиало – 3,10 %, в Китен – 4,57 %, в Бяла – 2,17 %. Общото разпространение, показва значително по-голямо количество на типа в пристанищните центрове – 77,93 % срещу 23,07 % във вътрешността. От общото количество амфори, разпространени в пристанищните центрове, една значителна част от около 40 % е от Анхиало и Одесос, където са регистрирани и най-много от вариантите на типа, съществуващи в едни хронологически рамки.

От днешните български земи най-ранно датирани примери са началните десетилетия на IV век – от вариант А (в Марцианопол и Абритус). По същото време или съвсем малко по-късно може да бъде отнесен и съдът от вариант В. От обработените данни се вижда, че една голяма част от амфорите са сериозно разпространени и до към и след средата на VI век. За сега данните за по-късна датировка са незначителни и не може да се говори за такава.

Tun XXII

Сферични амфори с вертикално устие, добили след изпичането светлорозов или червено-оранжев цвят. Примес – кварцови частици и пясък. Дръжките са малки, уховидни, с надлъжни канелюри. Тялото е покрито с плитки широки, масивни бразди, дъното – заоблено. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 10,0-12,0 см; височина 40,0-45,0 см; диаметър на корпуса 35,0-37,5 см.

Разпространението му е слабо. Той заема едва 0,20 % от общото количество обработен материал. От изследваната територия за сега са известни единични екземпляри. Датировката на типа е в рамките на V-VI век

Tun XXIII

Амфори със скосено устие и шия, разширяваща се към тялото. Глина – пясъчлива, твърда с кафеникаво-червен матов цвят. Като примес е добавен ситен пясък. Дръжките са дъговидни с надлъжни канелюри. Тялото е конично, силно набраздено. Дъното е тясно, дълго, обградено с релефни линии. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 7,5 см; височина 66,0 см; диаметър на корпуса 25,5 см.

Разпространението му в територията на България е изключително слабо. Той заема само 0,20 % от всички амфори. За сега е известен само един пример (цяла амфора) от територията на Абритус.

Наличните данни от съседните наши земи (дн. Румъния), позволяват датировка на тип XXIII в рамките на IV-V век.

Tun XXIV

Сферични амфори, добили след изпичането червеникаво-оранжева глина. Като примес в тестото са добавяни слюда или ситни бели кварцови частици. Съдовете са покрити с матова, бяло-розова до белезникава ангоба. На база оформянето на устието могат да бъдат разграничени няколко варианта. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 8,0 см.

В днешните български земи, типът е регистриран в Анхиало и Урдовиза, Китен, заемайки 1,2 % от всички амфори.

Типът започва да се разпространява след втората половина на VI и особено в VII, като се среща и през VIII век. На база аналогични примери, датировката на представените в дисертацията амфори от тип XXIV може да бъде поставена в края на VI – началото на VII век.

Tun XXV

Рядък амфорен тип. Амфори с цилиндрично до конично, набраздено с остри бразди тяло. Съдовете са изработени от жълтеникаво-червена глина с примес от кварцови частици, слюда и пясък. Силно удебелено, завито навътре устие с оформен жлеб за капак. Масивни дръжки с няколко напречни канелюри. Тяло – сферично-конично, набраздено с остри бразди. Конично, заоблено дъно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 12,0 см; височина 50,6 см; диаметър на корпуса 32,0 см.

Амфорите са регистрирани в Ятрус, Сексагинта Приста и Караново, заемайки дял от 0,2 % от общото количество.

Точна датировка в IV век има един пример от Ятрус. В Караново типът се датира в първата половина на V век. На база тези аналогични примери, амфората от Сексагинта Приста може да се датира също в IV-V век.

Tun XXVI

Амфори с цилиндрично, слабо издължено тяло. Съдовете са изработени от червенокафява глина с примес от пясък. Ангоба – червено-кафява. Устие – широко,

масивно. Дръжки – дъговидни с кръгло, до елипсоидно сечение. Цилиндрично, издължено тяло, покрито с плитки широки бразди. Плътно, конично дъно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 12,0 см; височина 48,0 см; диаметър на корпуса 24,0 см.

Амфората от Абритус е без стратиграфски данни. Датировката на типа се основава на аналогични примери и може да бъде поставена в рамките на VI-VII век

СЕВЕРНОАФРИКАНСКИ АМФОРИ

Амфорите с произход района на Северна Африка са компактна и многобройна група. Появата и разпространението в повечето случаи на единични находки показват наличието на една спорадична търговия и снабдяване с малки количества от няколко различни производствени центрове. От друга страна многобройните находки от няколко типа илюстрират активна търговия с района на Северна Африка. Амфорите от групата са четиринадесет типа с номерация от XXVII до XL.

Tun XXVII

Амфори с широко, удебелено устие и обло сечение. Глината е кафява, до тъмна. Като примес в тестото е добавен само пясък. Съдовете са покрити с белезникава, до бяла ангоба. Типът е част от голяма група амфори с тунизийски произход, наречени „Africana Grande”.

Тази група е слабо разпространена в днешните български земи на диоцеза Тракия, заемайки 0,2 % от всички амфори. За сега е известен само от Марцианопол и Рациария в диоцеза Дакия.

Първата поява на типа е в края на III, а най-масовото разпространение – в IV век. Представеният в дисертацията екземпляр от Марцианопол може да бъде отнесен в периода на IV век.

Tun XXVIII

Това е най-многобройната част от групата „Africana Grande”. В повечето случаи устието е широко, заоблено – рядко с гребени в самата основа. Глината е предимно с кафяв, светъл цвят, рядко – кафяво-червена. Като примес в тестото са добавяни кварцови частици и пясък. При всичките съдове ангобата е измита, с белезникаво-бял до светлокафяв цвят. Устието е широко, масивно, заоблено. Шията – цилиндрична. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 11,0-16,0 см.

Типът е разпространен през цялата късна античност. Примерите от Марцианопол и някои от Анхиало се отнасят към началния период на разпространение в края на III – началото на IV век. Амфорите от Залдапа, Сексагинта Приста и Ковачевко кале могат да бъдат датирани в периода на V – началото на VI век. Най-сигурна на пръв поглед изглежда датировката в рамките на средата на III – V век от Никополис ад Иструм. Точна датировка в края на III – началото на IV век има амфората от Тримамииум.

Тип XXIX

Амфори с най-общо цилиндрично устие и тяло, добили след изпичането светло до бледокафяв цвят. Като примес в глината са добавяни ситни камъчета. В изследваните примери ангобата е силно измита със светлокафяв до кафяво-жълт цвят. Устието е цилиндрично, рядко наклонено. Характерен белег на типа е ясното разграничение между шията и устието, посредством силно изразена остра релефна линия. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 12,0-13,0 см.

Разпространението е слабо – 0,8 % от всички амфори. За сега е регистриран на територията на Никополис ад Иструм, Залдапа и Анхиало. Значително по-голямо е разпространението на север в провинция Малка Скития. Наличните данни за датировка на типа са в V век.

Тип XXX

Амфори с лимоновидно тяло, добили след изпичането кафеникав цвят. Като примес в тестото са добавяни пясък и ситни камъчета. Съдовете са покрити кафява или бледожълта ангоба. В зависимост от оформянето на устието, типът може да бъде разделен на два варианта. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 8,0-12,0 см.

Амфорите са слабо разпространени, заемайки 0,8 % от общото количество. Регистрирани са на територията на Анхиало, Китен и Перперикон. За сега не са определени в провинциите на север от Дунав.

Наличните данни, позволяват точното датирание на типа. Датировката на амфорите от вариант А може да бъде поставена в рамките на края на IV – средата на V век. Вариант В е с малко по-късна дата – към края на V век.

Тип XXXI

Рядък тип с масивно, пъпковидно устие. Глината е бежово-кафява, светла. За примес са използвани ситни кварцови частици и пясък. Ангоба – светла, с розов оттенък. Под устието – масивен релефен пръстен. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 14,0 см.

Разпространението на амфорите е много слабо – едва 0,2 % от общото количество. За сега са известни само от района на Китен.

Най-вероятно амфорите от тип XXXI в дн. български земи са от края на IV – края на V век.

XXXII

Амфори с широко, масивно устие с увиснал навън край. Съдовете са изработени от тухленочервена, в редки случаи светлокафява глина с примес от пясък. Ангоба – белезникава. Устие – широко, удебелено с увиснал навън външен край, отделено от тялото с релефна линия. Шия – цилиндрична. Дръжки – малки, гладки с елипсовидно сечение. Цилиндрично, издължено тяло. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 12,0-13,0 см.

Освен в Ятрус, Войвода и Никополис ад Иструм, амфори са регистрирани само в няколко селища: Марцианопол. Одесос, Анхиало и Китен.

Най-общата датировка на типа може да бъде поставена в границите на IV – първата половина на V век.

Tun XXXIII

Издължени, цилиндрични амфори със сложно профилирано устие. Съдовете са изработени от глина с кафеникав оттенък. Единствено амфората от Ковачевско кале – от много груба, сива глина. Като примес са добавяни пясък или ситни камъчета. Сложно профилирано устие с увиснал навън външен край, отделено от шията с релефна линия. Висока, цилиндрична шия. Дръжки – разперени с надлъжна кенлюра. Цилиндрично, издължено тяло. Тясно, дълго, високо краче. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 15,0 см; височина 50,0-90,0 см; диаметър на корпуса 12,0-18,0 см.

Амфорите са разпространени в Абритус, Ковачевско кале и Анхиало и са предназначени за транспорт и съхранение на риба. Датировката на типа е в края на III – началото на IV век.

Tun XXXIV

Амфори с издължено гладко тяло, добили след изпичането тухлено или кафявачервен цвят. Като примес е добавян ситен пясък. Съдовете са покрити с белезникава ангоба. Устието може да бъде оформено по различен начин, което позволява разделянето на няколко варианта. Дръжките са малки, гладки, прикрепени за шията. При всички, тялото е гладко, дъното – конично, дълго, тясно, завършващо с конично краче. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 5,5-6,0 см; височина 41,0-45,0 см; диаметър на корпуса 8,0 см.

Амфорите са едни от най-разпространените сред северноафрикански типове. В днешната българска територия, заемат 2,4 % дял от общото количество обработен материал. Разпространени са в: Марцианопол. Одесос, Дуросторум, Никополис ад Иструм, Залдапа, Абритус, Ятрус, Садовско кале, Ковачевско кале, Късноантична крепост на нос св. Атанас (дн. Бяла), Одърци, Късноантична крепост край с. Войвода, Шуменско, Филипопол, крепостна стена на п-ов Урдовиза, Китен и Перперикон.

Картирането на находките показва едно компактно разпределение, което не е ограничено само до големите морски и пристанищни центрове. Но в процентно съотношение, по-голямата част от находките – около 60 % са именно от селища имащи пристанище. Другата част от находките във вътрешността са по-скоро единични в

отделните селища (особено тези с военен характер и някои от големите центрове), но разпространени на сравнително голяма и компактна територия.

Наличните данни, множеството аналогични примери и стратиграфските данни за някои от примерите, позволяват една сравнително по-точна датировка на типа. Направеният анализ ясно показва изключителното разпространение във втората половина на VI – началото на VII век.

Tun XXXV

Амфори с ясно изразено наклонено навън устие. Глината е светла, с червеникав оттенък. Като примес в тестото е добавен пясък. Ангоба – светла, розово-кафява. Устие – наклонено навън, отделено от тялото с масивна остра линия. Шия – стеснена в зоната за закрепване на дръжките, разширяваща се към тялото. При закрепването на дръжките личат следи от пръстови отпечатащи. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 12,0 см.

Разпространението му в диоцеза Тракия е слабо. Типът заема 0,2 % от общото количество обработени амфори. От територията на дн. България е известен от Одесос, Анхиало и Ковачевско кале.

Показаният в дисертацията пример е без сигурни стратиграфски данни. За датирването на типа в средата на V – средата на VI век, спомагат множеството аналогични примери.

Tun XXXVI

Амфори с високо цилиндрично устие и тяло. Глина – бледокафява. Примес – кварцови частици. Ангоба – бледорозова. Устие – високо, цилиндрично, набраздено с няколко релефни линии от вътрешната страна. Шия – висока, цилиндрична. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 14,0 см.

На територията на дн. България, за сега е известен един пример от Анхиало. Типът заема дял от 0,2 % от общото количество обработени амфори.

Представеният в дисертацията пример може да бъде поставен края на V – началото на VI век.

Tun XXXVII

Един от най-разнообразните и широко разпространени северноафрикански типове. Глината е червено-кафява, червеникава, жълто-бежова на цвят или с розов оттенък. Като примес в тестото е добавян пясък, ситни кварцови частици, ситни камъчета или стриди. Ангобата е белезникава в различни оттенъци. Според формата на устието и тялото, могат да бъдат разделени няколко варианта. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 10,0-14,0 см.

В днешната българска територия типът е определен в: Марцианопол, Никополис ад Иструм, Залдапа, късноантичната крепост на нос св. Атанас – Бяла и Анхиало.

Най-общата датировка на тип XXXVII е от средата на V до средата на VI век.

Tun

Tun XXXVIII

Амфори с нестандартна форма. Друга отличителна черта на типа е ангобата, която наподобява лаково покритие. Глина – сива или червено-кафява. Примес – кварцови частици, пясък или ситни камъчета. Ангоба – кафеникава или със сив оттенък. Шия – цилиндрична, разширяваща се към тялото. Дръжки – стеснени, разперени с няколко надлъжни канелюри. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 13,0-14,0 см.

Типът е определен в Димум и късноантичната крепост на нос св. Атанас, дн. Бяла.

Наличните данни, позволяват типът да бъде датиран в рамките на VI век.

XXXIX

Амфори със завито навътре устие. Един пример. Глина – светлобежова с примес от ситни кварцови частици и пясък. Ангоба – кафява, светла. Устието е разширено със завит навътре край. Шия – фуниевидна, набраздена с масивен остър релефен пръстен в централната зона. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 12,0 см. Представеният пример е от Анхиало.

Датировката на тип XXXIX е в края на VI век или малко по-късна.

Tun XL

Цилиндрични, масивни амфори, добили след изпичането светлокафяв цвят. Ангоба – светлокафява. Устие – масивно, набраздено в основата с релефни линии. Шия – широка, цилиндрична. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 13,0 см.

Регистриран е само в Одесос.

Датировката на тип XL е в рамките на VI-VII век.

ЛОКАЛНИ АМФОРИ

Групата обхваща четири типа (от XLI до XLIV). Всичките са с почти сигурен местен характер. По-голямата част са развитие на форми, чиито прототип е още от римската епоха. Групата е разпространена значително в района на Източните Родопи. С изключение на Аугуста Траяна, амфорите почти отсъстват или заемат незначителен процент от разпространената в големите градски и пристанищни центрове амфорна тара. Характерна особеност, регистрирана при всички типове, е съчетаването на различни функции (транспортни, съхранителни, кухненски).

Tun XLI

Амфори с консервативна форма запазена от II век. Типът има най-общо сфероидна форма. Глината е пясъчлива със сив, кафяв, червен или оранжев цвят. Като примес са добавяни кварцови частици, пясък и слюда. На база оформяне на горната половина на съдовете, типът може да бъде разделен на седем варианта. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 9,0-15,0 см.

В първоначалните периоди на късната античност, някои от примерите притежават белези на прехода с римската епоха – макар и слабо лаково покритие. Като изключим Анхиало – 4 % и донякъде Залдапа – 2 %, типът отсъства в големите градски центрове, заемайки 8,4 % от общото количество обработен материал. Типът е определен в селища с преобладаващи защитни функции – крепости и крепостни съоръжения. Най-силно е разпространението в райони където се запазват традициите от римската епоха – Източните Родопи (Перперикон – 71,69 % и вила Армира). В Ковачевско кале, типът заема 11,5 %, в Китен – приблизително 6 %.

Тип ХLІ се среща от II до VII век. Наличните данни позволяват само донякъде да бъде направена по-прецизна датировка на някои от вариантите. Съчетаването на трапезни и транспортни функции на съдовете допълнително затруднява по-точното им определяне. Вариант А може да се датира в IV – началото на VII век. Амфората от Тегулицум се датира в IV век. Тя показва някои белези от римската епоха – макар и слабо лаково покритие и по-пречистена и добре изпечена глина от останалите съдове.

XLII

Амфори с издаден навън, почти триъгълен ръб на устието. Глината е пясъчлива, кафява при по-ранните съдове, светлооранжева при по-късните. Като примес са добавяни слюда, пясък, кварцови частици. В началния период на късната античност амфорите са покрити с лак или некачествена ангоба, в по-късните периоди – със светла до розова ангоба. Устие – издадено навън с почти триъгълно сечение, набраздено в основата. Шия – почти цилиндрична. Дръжки – плоски с напречни канелюри. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 10,0-12,0 см.

Тип XLII е разпространен на територията на Ковачевско кале, Аугуста Траяна, Караново, Новозагорско и Перперикон – 0,8 % от всички амфори.

Както вече споменахме, типът е известен още от II век. Най-ранният за сега пример, показващ развитието му през късната античност, е амфората от Стара Загора, която може да се датира в края на III – началото на IV век. Подобна датировка би следвало да има и примерът от Караново, чийто център за производство се датира най-вероятно в същия период. По-нататъшното развитие е илюстрирано в Перперикон, с датировка в V век. Развитието на типа от края на V – VI век, показват откритите амфори в Ковачевско кале.

Tun XLIII

Приземисти амфори с височина почти равна на диаметъра на корпуса. Глина – пясъчлива със сив или бежов цвят. Като примес в тестото са добавяни ситен пясък или слюда. Амфорите са покрити с лак или са без повърхностно покритие. Устие – масивно заоблено, с релефни пръстени в основата. Шия – масивна, широка, къса. Дръжки – масивни, разперени, елипсоидни, с няколко напречни канелюри. Тяло – приземисто, сферично, издуто в центъра, покрити с плитки, широки релефни пръстени или гладко. Дъно – конкавно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 10,0 см; височина 28,0-32,0 см; диаметър на корпуса 28,0 см.

Макар и без сигурни данни, произходът на амфорите е местен (в района на провинция Тракия). За сега типът е регистриран само на територията на Аугуста Траяна, заемайки 0,83 % от общото количество обработени амфори. Датировката е поставена в IV-VI век.

Tun XLIV

Средно големи амфори с яйцевидно тяло. Глина – сива с примес от пясък. Ангоба – сива. Заоблено устие. Широка, гладка шия. Г-образни дръжки, с две надлъжни канелюри. Яйцевидно тяло, покрито в долната половина с плитки бразди. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 10,0 см; височина 36,0 см.

Амфорите вероятно са локално производство, пригодени за локален транспорт. Това показва и разпространението – единствено на територията на Аугуста Траяна. Примерът е много добре датиран в рамките на VI век.

РАЗНИ

В графата разни попадат няколко типа, които поради редица обстоятелства не могат да бъдат сигурно причислени към който и да е от обособените типове. Групата обхваща четири типа с номерация от XLV до XLVIII.

XLV

Крушовидни амфори със стеснена шия, покрита с плитки, широки бразди. Като примес са добавяни кварцови частици, ситни камъчета и пясък. Ангоба – плътна кафява, сива или светложова. Устие – заоблено със завит, удебелен външен ръб. Шия – стеснена, покрита с плитки, широки хоризонтални бразди. Дръжки – елипсоидни с надлъжно ребро. Тяло – крушовидно. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 6,0-10,0 см; височина 54,0-63,0 см; диаметър на корпуса 18,0 см.

Фрагменти от амфори са определени в: Марцианопол, Залдапа, Бяла и Анхиало, заемайки 1 % от всички обработени съдове.

Датировката на типа е в границите на V-VI век. Обработените от дисертацията материали, показват развитието на типа след втората половина на V век.

Tun XLVI

Амфори с дълга, тясна шия. Глина – светложова или бежово-розова с висока концентрация на пироксен. Освен него в тестото са добавяни пясък, кварцови частици или слюда. Ангобата е бежова или бежово-розова. Устие – масивно, заоблено завито навътре. Шия – тясна гладка. Дръжки – масивни, почти дъговидни. Средни размери на съдовете: диаметър на устието 5,0-5,5 см.

За сега типът е регистриран в Марцианопол и Ковачевско кале, заемайки 0,4 % от общото количество амфори. За съжаление, представените в дисертацията два примера имат най-общо датировка от IV-VI век. Въпреки, че единият съд е от сигурен комплекс, то посочената датировка на сграда е доста обща, което не позволява по-прецизното датиране на типа.

Tun XLVII

Амфори с широка, цилиндрична шия. Глината е матова, светложова, с различен оттенък. Като примес са добавяни пясък и слюда. Ангоба – матова, светложова. Устие – заоблено, шия – широка, цилиндрична. Дръжки – дъговидни с издължено овално сечение.

Амфорите са разпространени в Одесос, Ятрус, Димум и Сексагинта Приста, заемайки 0,62 % от общото количество. Типът е известен също в Ескус и Рациария – диоцеза Дакия, което говори за едно по-солидно разпространение на територията на Долнодунавския лимес.

Амфорите от Димум и Сексагинта Приста са без стратиграфски данни. Съдът от Одесос е от съоръжение, свързано с крепостната стена на града и може да се датира към края на IV – началото на V век.

Тип

Тип XLVIII

Амфори с тясна, рязко разширяваща се към тялото шия. Глината е шуплеста, светлобежова или светлокафява. Като примес са добавяни кварцови частици, ситен пясък или слюда. Ангобата е светлобежова или светлокафява. Устие – заоблено, завито навън; дръжки – масивни, излизащи под ръба на устието.

В днешните български земи, за сега тип XLVIII е засвидетелстван само в Китен, заемайки дял от 0,4 % от общото количество амфори.

Датировката е затруднена. Може да се предположи дата след средата на VI век.

II.1. Печати, дипинти и графити

Епиграфските данни са неразделна част от амфорната тара. Наличните печати, графити и дипинти спомагат за изясняване на икономическите контакти, производствените центрове, съответните производители и капацитета на съдовете.

Печати

За съжаление само малка част от амфорите са подпечатвани. Няколко съда имат печати с букви върху дъното. Две от амфорите са с интересни печати с формата на кръст с надпис вътре.

Сред откритите пет печата, два са на амфори от истро-понтийската зона, останалите три – на амфори от Северна Африка.

Графити

Малка част от амфорите са надписани с графити. В повечето случаи те са разположени по тялото – в един при дръжката. На един от надписите е изписано име, на няколко – обемът на съдовете, при един смесени знаци и букви.

Дипинти

Значително по-голяма част от амфорите са маркирани с червена боя – дипинти. Повечето примери показват капацитета на съдовете. В няколко случая имаме имена или сложни съчетания. По-голямата част от дипинтите са от провинция Хемимонт. Това обаче едва ли е някаква тенденция, по-скоро се дължи на обработката на материалите. За съжаление не във всички музеи се пази масовият материал, сред който се откриват и дипинти. Фактът, че в няколко селища имаме пълен статистически анализ на керамичния материал, повлиява на процентното разпространение на дипинтите.

II.2. Капаци на амфори

Капаците за амфори са включени в три типа (от I до III), които могат да бъдат подложени на минимална датировка. Те са доста повече, но почти всички останали форми не дават никаква хронологическа представа за развитието на типа и би следвало да се разглеждат в друго специално изследване.

III. АМФОРНАТА ТАРА КАТО ИЗТОЧНИК ЗА ТЪРГОВКСИТЕ И ИКОНОМИЧЕСКИ КОНТАКТИ НА ДИОЦЕЗА ТРАКИЯ СЪС СЪСЕДНИТЕ РАЙОНИ И ЗЕМИТЕ НА СРЕДИЗЕМНОМОРСКИЯ БАСЕЙН

Най-многобройна е групата на източносредиземнорските амфори – 55,40 %, следват амфорите с истро-понтийски произход – 21,4 %. Трета по разпространение е групата амфори със северноафрикански произход – 12,4 %. Амфорите, които са с почти сигурно местно производство заемат 8,4 %. Най-малобройни са западносредиземноморските амфори – 0,20 %, в останалите 2,4 % попадат амфорите от т. нар. група „разни“, не всички от които са сигурно определени и с данни за производствен център.

Истро-понтийски амфори

Амфорите заемат 21,4 %. Ако се направи процентно разпределение в самата група, то най-многоброен е тип IV с 34,90 %, а най-малко се пада на типове II и X – по 0,94 %.

За определянето на някои съдове от тип I в групата на амфорите от различни производствени центрове спомагат някои хипотези. Предвид разпространението на амфорите, по-голямата част най-вероятно имат севернопонтийски произход. Това може би показва и значителната устойчивост на типа, който макар и в силно деградирал и променен вид на север от Стара планина, се среща и през VI век, докато най-късно датираните примери на юг от Стара планина са от първата половина на V век в Анхиало.

Амфорите от тип II от днешните български земи са единични находки, докато на север от Дунав са значително разпространени.

Имаме няколко сведения за разпространението на тип III основно по крайбрежието на Черно море. Наличните данни са от периода на IV-V век, макар да са известни и такива за типа в деградирал вид от VI-VII век.

След средата на V век, превес имат дебелостенните амфори, типове IV, V и големите груби амфори от тип XI. През втората половина на VI – началото на VII век широко разпространени са амфорите от тип V, които за сега са известни само от центрите по Черноморското крайбрежие и вероятно са били многофункционални (използвани за пренос на вино, маслини и вторично пренасяне на суровини). От началото на IV до първата половина на V век от истро-понтийската група, преобладават съдовете за пренос на вино от тип I, изместени от тип IV след средата на V век, които също са използвани за съхранение и пренос на вино. След средата на V век се появяват големите и груби амфори от тип XI, които заемат значителен дял от тарата през този период, който вероятно също е предназначен за пренос на вино.

Истро-понтийските амфори са разпространени основно в Черноморското крайбрежие и територията около Дунав. Като се вземат предвид няколко примера – по-голямата част от материалите са открити на север от Стара планина.

В началните периоди на късната античност преобладават амфорите с големи размери от тип I, вариант A в провинция Хемимонт. Като изключим големите амфори от тип XI, всички останали примери след втората половина на V век са с малки размери. Липсват големите амфори от тип I, вариант A, които са изместени от значително по-малките по размери съдове от тип I, разпространени основно във вътрешността на провинциите Малка Скития и Втора Мизия.

В провинция Малка Скития, в големите градове като Залдапа например, не се срещат малки дебелостенни амфори типове V, VII, VIII. Снабдяването е осъществявано основно с типове I, IV и XI. В останалите селища най-широко разпространение има тип IV. Най-вероятно при транспортирането за големите градове са използвани амфори със значително по-голям капацитет, което е напълно обяснимо икономически.

Разпространението на отделните типове повдига теорията за вторичното преразпределение и реекспорт на стоки. За такива цели са използвани типове V и VII. Наличните от провинция Малка Скития, а и от Втора Мизия данни, предоставят податки за частично опровергаване на тази теория. Малките дебелостенни амфори най-вероятно са използвани за вторично пренасяне на стоки и суровини, но както показва картирането на находките – само по Черноморското крайбрежие и малките селища във вътрешността на провинциите. В големите градски центрове от вътрешността на провинциите вносът се е осъществявал директно.

Амфорите с истро-понтийски произход са значително повече в провинция Втора Мизия. Разпространението им започва още в края на III – началото на IV век в района на Долнодунавския лимес. Съдовете преобладават през целият период на късната античност, като след средата на V век превес имат типовете IV и XI.

За сега няма определени амфори от истро-понтийската зона, открити в провинция Тракия.

В провинция Хемимонт са определени почти всички типове с произход от района на истро-понтийското крайбрежие. В периода от началото на IV – първата половина на V век превес имат амфорите от тип I, изместени от всички останали след средата на V век. След втората половина на V-тото столетие освен малките дебелостенни амфори, широко разпространени са основно типове IV и XI. С изключение на Анхиало, град чието пристанище изглежда е имало голяма роля в търговията и обмен на стоки, съдовете от тип XI не се срещат другаде в провинцията.

Амфорите с истро-понтийски произход се появяват към края на III – началото на IV век – най-вече чрез находки от тип I. Преломен момент в развитието изглежда са нашествията около средата на V век. След този период се регистрират много малко амфори от тип I за сметка на типове IV и XI, които са особено популярни след втората половина V и през VI век. Почти всички съдове от типове V-IX са от района на Черноморието.

Западносредиземноморски амфори

Те представляват най-малобройната група – 0,20 %. Причините за незначителното разпространение на западносредиземноморските амфори са основно икономически. На първо място това са слабите търговски контакти с района на Испания и Португалия, както през римската епоха, така и през късната античност. От друга страна и самите западносредиземноморски райони не са така продуктивни, както в по-ранните периоди. За времето на късната античност в посочените региони на диоцеза Тракия освен амфорите, много широко разпространение придобива и фината северноафриканска и малоазийската керамика, което показва засилените контакти на провинциите от диоцеза с двата района, при които и транспортът е значително по-евтин.

Единственият пример на западносредиземноморски амфори е от сграда със стопански характер, проучена в Анхиало, което свидетелства за макар и минималните търговски контакти с района на Западното Средиземноморие.

Определеният тип е използван за транспорт и съхранение на риба и рибни продукти. Предвид археологическата ситуация, в която е намерена амфората и многобройните спасителни археологически проучвания във връзка с проекта за водния цикъл в Поморие, не е изключено типът или други типове със западносредиземноморски произход да бъдат регистрирани и в други части на античния град.

Източносредиземноморски амфори

Това е най-голямата група – заема 55,40 %. В нея са включени двата най-многочислени типа – XVI и XVII, с дял от 37% от общото количество обработени амфори.

Предвид числеността на амфорите, могат да бъдат направени подробни анализи и на самите типове.

В българските земи тип XIII отсъства в новоизградените през IV век селища. Регистрира се само в старите градски центрове от римската епоха. За сега единствените данни за присъствието на съдове в център, построен през късната античност, са от Залдапа.

За разлика от територията на дн. Румъния, амфорите от типа добиват значително разпространение в периода средата на III – средата IV век. Особено интензивен е вносът на територията на Дуросторум. Този факт, както и данните за разпространението на територията на Одесос след средата на IV век, трябва да се вземат предвид при бъдещи изследвания относно производството на типа в периода на IV век. Най-вероятно готските нашествия от средата на III оказват сериозно влияние върху транспортването на типа. След този период и време на стабилност към втората половина/края на III век, то е възобновено, за да достигне най-интензивно равнище през следващия век. Вероятно с изоставянето на Дакия може да свърже малкия брой амфори от територията на Румъния в сравнение с България, където през този период се наблюдава „бум“ на вноса.

Най-малобройният тип е XIV. Той е разпространен само в две пристанищни селища от провинция Хемимонт – Анхиало и Созопол и Нове във Втора Мизия. Разпространението му е слабо и не преминава границата от края на IV век. Изключение са примери от Нове, отнасящи се към III век и този от Созопол, който е без стратиграфски данни.

Амфорите от тип XV служат за транспорт и съхранение на вино, появяват се към края на III – началото на IV век и са разпространени главно в североизточната част на Втора Мизия и малка част от провинция Хемимонт. Най-многобройните находки са от Абритус. Амфорите от тип XVI са втората по големина група – 23,94 %. Най-ранното засвидетелстване на прототипове е от края на III – първата половина на IV век в северната и североизточна част на провинция Втора Мизия. Най-широко разпространение придобиват в периода V-VI век, когато е характерно съществуването на няколко варианта едновременно. За времето, когато е основана *Quaestura Exercitus*, се регистрира нарастване броя на амфорите от типа във Втора Мизия и особено в района на Одесос, който става столица на икономическото формиране. Това не бива да ни учудва предвид факта, че един от централите за производство на типа е локализиран в Кипър, център, който има много силни търговски връзки с Одесос през VI век. Търговските контакти обясняват и посилното

разпространение на типа в Южна България, където в някои селища заема значителен процент. В началните десетилетия на VII век намалява броят на амфорите от типа. Те се срещат предимно в пристанищните центрове. В планинските райони на Източните Родопи (Перперикон) са определени няколко фрагмента от амфора, характерна за типа, но силно модифицирана и датирана в първата четвърт/половина на VII век.

Тип XVII е най-многобройният – 41,19 %. В някои селища, основно в провинция Долна Мизия (на територията около Лимеса), дори заема около 40-50 и повече % от общото количество амфори. Типът е разпространен през цялата късна античност – от IV до първата половина на VII век.

Едни от най-ранните примери, показващи прехода от амфорите Dressel 24 към типа от посоченото време са регистрирани в Тримамиум.

Най-широкото разпространение на типа е в периода на V-VI век, като през втората част са особено разпространени на север от Дунав. Поради браздите по тялото си, амфорите получават термина „гребенчати“. Типът е значително разпространен в края на VI – началото на VII век.

Амфорите от тип XVIII имат локален характер. За сега те са регистрирани само в Одесос. Намирането им в късноримския некропол на града, капацитетът и съдържанието предполагат транспортирането на течности, свързани с поменалните практики, съпътстващи погребението.

Данните за тип XIX са все още единични, но разпространението показва проникване във вътрешността на провинциите.

Тип XX е компактно разпространен, заемайки среден процент – 4,78 % от общото количество амфори. Само 15 % от амфорите са открити във вътрешността. Всички останали примери са от пристанищни селища по Черноморието. Изследванията от Нове показват разпространение по р. Дунав, но, както споменахме, данните за датировката на съдовете там е малко пресилена.

Тип XXI заема дял от 5,19 %, което е малко повече от средния за намиращите се на север в Румъния селища. Амфорите са разпространени както по Черноморието и Лимеса, така и във вътрешността.

В Абритус е регистриран един от най-ранните примери за разпространение (началото на IV век). Типът е известен и в провинциите Хемимонт и Втора Мизия през VVI век, като делът на амфорите към края на периода се увеличава на север от Дунав за сметка на провинциите, намиращи се на юг.

Тип XXII за сега е само с единични примери. Данните от Анхиало нямат сигурна датировка. Амфората от Тегулицум може да се отнесе в V век, но неизяснената ситуация на обекта не спомага за категорично мнение за разпространението на този рядък тип в дн. български земи през късната античност.

Един от редките типове – XXIII е определен само на територията на Абритус. От изключително значение за развитието на амфорната тара през крайния период на късната античност е откриването на амфори от тип XXIV в границите на днешната българска

територия. За сега типът е определен само в Анхиало и Урдовиза с датировка през втората половина на VI – началото на VII век.

От особена важност са съдовете от типове XXV и XXVI. Първият добавя допълнителни данни върху развитието и разпространението на амфори, характерни за района на Бейрут, докато тип XXVI показва разпространението на амфори, характерни за Самос, във вътрешността на Втора Мизия към втората половина/края на VI век.

Разпространението на източносредиземноморските амфори в провинция *Малка Скития* датира от края на III – началото на IV век със съдовете от тип XIII – единични находки, единствено от Залдапа. Най-широко застъпени са типове XVI и XVII. Те се срещат във всички селищни структури. Данните от Залдапа илюстрират проникването на типове от Близкия Изток – XX и XXI, във вътрешността на провинцията. Значително се засилва вносът на продукти и търговските контакти през периода след втората половина на V век. В провинция *Втора Мизия* разнообразието на типовете с източносредиземноморски произход е значително по-голямо в сравнение с Малка Скития. В края на III – началото IV век широко разпространени са амфорите от тип XIII, което показва използването на съществуващи вече търговски контакти от предишната епоха. За разлика от тях – в някои новоизградените селища, като Абритус например, най-широко застъпени са амфорите от тип XV, които се появяват като нова мода през този период. В началните периоди (началото на IV век) на късната античност се появяват и амфорите от типове XVI, XVII и XX. В района около Долнодунавския лимес са определени и някои от най-ранните прототипове на типове XVI и XVII. Изглежда във вътрешността на провинцията през този период проникват и съдове от района на Близкия Изток, за което свидетелстват данните от Абритус.

Броят на находките нараства значително през периода след втората половина на V век. По това време типове XVI и XVII заемат значителен дял от амфорната тара в някои селища. През този период може да бъде датирана и единствената цяла амфора от тип XXI в района на Долнодунавския лимес – от Тегулицум. Количеството на амфорите от района на Близкия Изток (типове XX и XXI) се увеличава значително през VI век.

Наличните данни за провинция *Тракия* позволяват да бъде направен следния извод: в провинцията са застъпени основно типове XVI и XVII. За сега не са известни амфори от района на Сирия и Палестина, с изключение на няколко съда вероятно от Бейрут, разпространени в Караново.

В провинция *Хемимонт* източносредиземноморските амфори заемат значителен процент от общото количество обработен материал. Те са застъпени още от началото на IV и продължават своето развитие и през първата половина на VII век. Някои примери са от проучванията на крепостната стена при п-ов Урдовиза могат да бъдат датирани дори и след това.

Северноафрикански амфори

С изключение на няколко типа, групата обхваща амфори, които за сега са единично разпространени. За разлика от амфорите от Близкия Изток, които са основно

засвидетелствани в пристанищните центрове, северноафриканските съдове в значителна степен проникват и във вътрешността на провинциите. Групата е импортирана повече на север, в провинциите Втора Мизия и Малка Скития, отколкото в Хемимонт или Тракия. Най-многобройни са амфорите от типове XXVIII и XXXIV – с по 19,67 %. С изключение на още два типа (XXXII и XXXVIII) – съответно с 16,39 и 14,75 %, всички останали не надвхърлят горна граница от 7 %.

Без няколко единични примера от Анхиало (провинция Хемимонт), всички останали амфори от т. нар. група „Africana grande“ – типове XXVII и XXVIII, са регистрирани в Северна България (провинции Малка Скития и Втора Мизия). Това разпределение ясно показва интензивния внос в началните периоди на късната античност в диоцеза и снабдяването на градовете с зехтин, маслини и рибен сос от Северна Африка.

Амфорите от тип XXIX са разпространени основно в провинциите на север от Стара планина, докато тези от типове XXX-XXXI – само в Южна България. Типове XXXII и XXXIII имат сходни типологични белези, докато съдовете от първия тип са разпространени основно в големите градски центрове, то тези от втория се регистрирани основно в крепости.

Двата типа са заменени от тип XXXIV, който е най-разпространеният от Северна Африка през VI век. Амфорите са засвидетелствани във Филипопол, което показва популярност във вътрешността на Тракия. През периода VI-VII век се наблюдава нарастване на броя в североизточната част на провинция Втора Мизия, което може би е свързано със създаването на Quaestura Exercitus.

Макар и само единични, данните за типове XXXV и XXXVI показват разпространението на първия на север от Стара планина, а на втория – на юг от нея.

През периода от средата на V до средата на VI век доставките от Северна Африка се осъществяват основно чрез амфорите от тип XXXVII, който е разпространен главно в големите градски центрове.

Единичните примери от типове XXXVIII-XL свидетелстват за разпространението на северноафриканските амфори през периода след втората половина на VI – началото на VII век.

Локални амфори

Характерна черта за групата на т. нар. „локални“ амфори е съчетаването на транспортни с кухненски функции. Най-голямо е разпространението на съдовете в района на Родопите. Вероятно този сравнително изолиран район може да послужи като пример за други подобни, където типът вероятно е имал по-скоро транспортни, отколкото кухненски функции. Подобна ситуация е регистрирана при няколко укрепления в Самоковско. С изключение на Аугуста Траяна и няколко примера от Анхиало, Залдапа и Дуросторум, локалните амфори отсъстват от големите градски центрове.

От трите локални типа най-голямо разпространение има XLI. Разнообразието във формата и разделянето на няколко варианта, застъпени в един обект, навеждат на мисълта за

производството им. В близост до североизточното предградие на Перперикон е проучена пещ за строителна керамика. Недалеч от нея има необходимите суровини – вода и глини за производствената дейност. Напълно е възможно там или наоколо да са произвеждани амфорите от тип XLI, обслужвали нуждите на Перперикон през късноантичната епоха. Подобна хипотеза може да бъде потвърдена от технологията на съдовете, която е сходна с тази на някои кани, което не предполага специални пещи за изпичане на амфори. Предвид релефните специфики на терена може да се предположи, че доставяните стоки са транспортирани в подножието на крепостта и са преансяни във височина чрез т. нар. „трапезни амфори“, които са доста леки и удобни.

Възможно е предположението за няколко центъра на производство на местни амфори, които да обслужват нуждите на близко живеещото население.

Разни

Не всички амфори от групата „разни“ могат да бъдат сигурно причислени към която и да е от останалите. Ако приемем, че една голяма част от разгледаните типове хипотетично могат да се отнесат към групата на амфорите с истро-понтийски произход, то тя би нараснала значително.

Освен сходните характеристики, редица други косвени податки могат да насочат поточното определяне на амфорите от XLV към тип с почти несъмнен истро-понтийски произход, имащ сходства с тип I. Амфорите със сравнително малки размери се появяват в момент когато изчезват големите амфори от тип I. Справката за картирането на типа отчетливо показва по-широко разпространение на север от Стара планина, което също е характерно за съдовете с малки размери от тип I.

Най-важни са данните, които има от определените като тип XLVI амфори. Въпреки несъмнените сходства с амфорите Зеест тип 94, за пръв път е регистрирана толкова късна версия на типа. Дали те са произвеждани в истро-понтийската зона, за сега не може да се предполага. Тук може да изтъкнем подобната ситуация с късната версия на амфорите Зеест тип 80, които са датирани приблизително по същото време с версията от тип XLVI, когато типовете предшественици отдавна не се произвеждат, а късните версии почти не се срещат извън ареала на провинциите от диоцеза Тракия, намиращи се на териториите на дн. Румъния и България. Особено в българските земи двата типа са много по-широко разпространени, отколкото в Румъния.

Наличните данни за тип XLVII също позволяват интересни анализи. Най-вероятно типът е с истро-понтийски произход. Картирането на находките показва разпространение главно в зоната на Долнодунавския лимес. Подобни съдове са регистрирани и в Ескус, което показва разпространението в диоцеза Дакия.

Капаци за амфори

Определени са три типа капацы за амфори. Макар че те са значително повече, но, те не дават данни за развитието на формата и хронологическия обхват.

Най-широко разпространение имат капаците от тип I, с които вероятно са запечатвани амфорите от тип XVII.

Другите два типа са по-скоро единични находки. Тип II е открит заедно с амфори тип XVI, което може да обвърже капаците със съдовете от типа.

За капацы много често са използвани стени от вече неизползвани амфори. Много е вероятно някои от капаците да са използвани за затварянето на различни типове съдове.

Данни за производство

Данните за производство на амфори в разглежданата територия на диоцеза Тракия за сега са косвени. Множество податки и материал имаме за производството на амфорите от тип XVII. Сведения за производство на типове IV, XI, XVI има от късноантичната крепост на нос св. Атанас, Бяла.

При анализирането на находките, в района около Сексагинта Приста, Тримамиум и Залдапа амфорите от тип XVII заемат значително количество. От Сексагинта Приста те са 51,36 %, в Тримамиум – 56,75 %, в Залдапа – 47,90 %. Широко е разпространението и в късноантичната крепост Войвода.

Интерес представляват археологическите данни от Бяла, където са проучени няколко пещи, основно за производство на битова керамика. При обработката на амфорите се откриха множество такива фрагменти със следи от производствена дейност. Тип XVII заема значителен дял от общото количество намерени амфори.

Напълно е възможно производството на типа в Бяла по-скоро с локален характер, обслужващ Одесос и Марцианопол.

Много е вероятно огромното количество материал да е произвеждан в няколко производствени центъра. Това обяснява по-широкото му разпространение в периода след средата на V век. Друг факт, който може да подкрепи това твърдение е картирането на находките от тип Dressel 24. Наблюденията ми върху керамичния материал от Димум, Марцианопол и Анхиало и най-вече в зоната около лимеса, ясно показват преобладаващият характер на амфорите Dressel 24 през римската епоха. На границата между римската епоха и късната античност са определени няколко преходни форми между тип XVII и предшественика му. Някои от тях са определени в района около р. Дунав, което показва уседналост на търговските контакти и производството на типа.

Бракуваните материали от Бяла, дават сигурни данни за производството на тип IV.

Има известни податки за производство в диоцеза и на тип V. Деформациите по тялото и разпространението на типа в края на VI – началото на VII век интензивно по северното черноморско крайбрежие, навяват на мисълта за локално производство. От друга страна няма разкрити пещи или материали, свързани с производствена дейност.

Бракувани материали имаме и от тип VI, но нямаме сигурни производствени сведения.

Данни за производството на тип XI също има от Бяла. Интересно е да се отбележи, че освен бракуваните фрагменти, липсват други такива от тип XI.

Наличните находки от тип XLI донякъде показват производство. Сходна е визията им и технологията на направа с някои типове кани и амфори, произвеждани през римската епоха. Най-вероятно такъв център е съществувал в района на Източните Родопи през IV – началото на V век. Проучените при Перперикон пещи за съжаление не дават точни сведения за производствен център.

Въпреки голямото количество обработен материал и проведените в последните години интензивни археологически проучвания, за сега все още няма сигурни данни за производство на амфори в днешните български земи. Индикации за такива дават материалите от Бяла – за типове IV, XI и XVII и находките от района на Източните Родопи – за амфорите от тип XLI, съчетаващи кухненски и транспортни функции. Сигурни данни би предоставила направата на химични анализи, касаещи състава на глината и температурата на изпичане на бракуваните съдове и фрагменти от такива, но за съжаление те все още липсват.

Заключение

Основният принос на представената дисертация е систематизирането на голям брой амфори, изработването на типология с 48 типа. Типологията е изработена въз основа на анализ на 567 амфори. Освен тях, в каталога са включени печати, графити, дипинти и капаци за амфори, които помагат за изясняване на икономическите и търговски контакти на диоцеза Тракия със съседните земи и Средиземноморския район.

Истро-понтийската зона има основно значение, особено по Черноморието, при търговията с вино. В селищата край Черно море, амфорната тара, произвеждана в понтийската географска зона, преобладава. Широко разпространени са типове IV и XI, предназначени за транспорт и съхранение на вино. Важно значение за търговията показва и откритият археологически материал в потънал в края на V – началото на VI век кораб, край Одесос. От него са известни няколко типа амфори, от които 80 % се падат на тип XI, а 10% на тип IV. Широко разпространение в района на Черноморието имат малките дебелостенни амфори – типове V-X, които служат за вторичен пренос на стоки и суровини.

Единственият пример за амфори със сигурен западносредиземноморски произход е от територията на провинция Хемимонт и показва, макар и минималните, търговски контакти на диоцеза с този далечен район.

От IV до първата половина на VII век преобладават амфорите от Източното Средиземноморие. В тази географска група са включени и двата най-широко разпространени типа – XVI и XVII, които заемат 37% от общото количество обработен материал. Двата типа преобладават особено след втората половина на V век, като през този период тип XVII е регистриран във всяка една селищна структура от днешните български земи на диоцеза Тракия, придобивайки названието „гребенчати“. През VI век широко

разпространение придобиват и амфорите от типове XX и XXI, които също са произвеждани в района на Източното Средиземноморие.

Налице са засилени търговски контакти на днешните български земи със Северна Африка. Амфори от района проникват още в края на III век във вътрешността на провинциите. След втората половина на IV и особено през V век се наблюдава нарастване броя на амфорите със северноафрикански произход. Внасяни са основно зехтин, маслини, риба и рибни продукти. Характерно за тази географска група са многото на брой типове, представени от единични в повечето случаи находки. Най-многобройни са съдовете от тип XXXIV, популярен с името „*spathaion*”. Разпространението на една сравнително голяма и компактна група, наречена „*Africana grande*” още в началото на IV век, показва търговските контакти със Северна Африка през този период на късната античност.

От особено важно значение е анализът на групата „локални“ амфори, за които е характерно смесването на транспортни с кухненски функции. Групата е преобладаваща в планинските и полупланински райони – в Перперикон, заема дял от около 60%. Освен там, амфорите от типове XLI-XLIV са разпространени основно във вътрешността на провинция Тракия – определени са в Аугуста Траяна, Караново и вила Армира. Те се срещат и на други обекти, но с незначителен дял.

При анализа на амфорната тара, Г. Кузманов разделя развитието ѝ на два периода: IV – първа половина на V и VI – началото на VII в. В някои аспекти това разделение може да бъде прието, но от обработения материал ясно се вижда, че, с някои изменения във формата на различните варианти, повечето от типовете съществуват от началото на IV до VI и първата половина на VII век.

Преломен момент в развитието на амфорната тара, вероятно и на икономическите и търговски контакти на диоцеза Тракия са събитията, свързани с хунските нашествия от средата на V век.

За периода IV – първата половина на V век се очертават основно контактите с Източното Средиземноморие. Наличие на устойчиви търговски връзки показва разпространението на амфорите от типове XIII и XIV, които продължават своето развитие от римската епоха. На лице са и данните за тип XV, който илюстрира развитието на новите форми в търговските контакти с района на Източното Средиземноморие. През този период се разпространяват и типове XVI и XVII, но в значително по-малко количество.

Съвсем вярна и коректна е констатацията на Г. Кузманов за значителното нарастване броя на типовете, произвеждани в близки райони след първата половина на V век. След втората половина на V век значително нараства броят на истро-понтийските амфори в сравнение с времето IV – първата половина на V век. Появяват амфорите от типове IV-XI. Търговските контакти с района на Близкия Изток и Северна Африка стават значителни. Вносът на амфори от тези два района е осъществяван и преди това, но сега придобива далче по-големи размери.

Важно значение за икономическото развитието на диоцеза Тракия е решението за създаване на *Quaestura Exercitus* в 536 год. Това икономическо обединение повлиява сериозно върху търговията и съответно доставките на амфорна тара. Регистрира се значително увеличаване

броя на амфорите, особено в Одесос и Залдапа. Заедно с това се увеличава вносът от Северна Африка.

Към края на VI – първата половина на VII век поради редица причини, най-вече от икономически характер, се наблюдава спад в разпространението на амфорите. Активни в търговско отношение остават няколко селища по Черноморието и Долнодунавския лимес. Както показват някои находки от типове XXXVIII-XXXIX, определени в Димум и Анхиало, все още има свидетелства за търговия с района на Северна Африка. Характерна особеност за района на Созопол и Китен през периода е оживената връзка с остров Кос.

Научни приноси

- Систематизирани са голям брой амфори, включващи типология с 48 типа.
- На анализ са подложени 567 амфори, почти всички – непубликувани.
- Събрана е и анализирана публикуваната и непубликувана амфорна тара от диоцеза Тракия в българските земи.
- За пръв път в България са разгледани печатите, дипинтите и графитите върху амфори от късната античност.
- Изяснени са търговските и икономически контакти на българските земи, попадащи в диоцеза Тракия.
- Регистрирано е производство на амфорна тара в дн. български земи през късната античност.

Списък на публикациите по темата на дисертацията

Н. Русев. Антични амфори от РИМ Русе. – Известия на Регионален Исторически музей Русе, XVIII, 2015, 290-303.

Н. Русев. Castellum Aquae и кула по късноантичната крепостна стена на Одесос (Керамика). – Журнал за Археологически и Исторически изследвания, 1-2, 2016, 38-50.

Н. Русев. Късноантични амфори от Абритус. – Известия на Регионален Исторически музей Разград, 2, 2017, 275-300.

Н. Русев. Керамичен материал от УПИ XV-2826 в зона А на античен и средновековен град Анхиало. – Известия на Исторически музей Поморие, 2, 136-144, 2017.

Н. Русев. Амфори от Марцианопол (по предварителни данни). – Известия на Народния музей Варна XLVIII (LXI), под печат.

Н. Русев. Внос на вино, зехтин и риба в Дуросторум I–III в. (първи опит за систематизация на амфорната тара). – История на Добруджа, (32), под печат.

N. Rusev. Table amphorae from Augusta Traiana province Thrace. – *Rei Cretariae Romanae Favtores*, 45, in print.

N. Rusev. Late Roman amphoras from Bularian part of Danube Limes. – XXIII Limes Congress 2015, 12-23 September, in print.